

PREGLEDNI RAD

DOI: 10.5937/reci1912198S

UDC: 821.163.41.09-31 Mihailović D.

Milena M. Sretić*

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

Neda Z. Nikolić

Univerzitet u Nišu

Filozofski fakultet

UTICAJ DRUŠTVENO-POLITIČKE REALNOSTI U PROZI DRAGOSLAVA MIHAILOVIĆA

Apstrakt: Rad aktualizuje estetsku vrednost proze Dragoslava Mihailovića putem interpretacije triju romana: *Petrijin venac*, *Treće proleće* i *Kad su cvetale tikve*. Analitičkim pristupom realnim društvenopolitičkim okolnostima tokom druge polovine XX veka i njihovog integrisanja u romaneskni svet, putem referentnih primera lokaliteta, jezika, karaktera i kompleksa ideja i uz pregled relevantnih istraživanja teoretičara književnosti, predočiće se na koji način se ostvaruju komunikacija sa čitaocima i esteticizam poetskog transponovanja stvarnih istorijskih prilika u umetnički kontekst.

Ključne reči: proza, roman, komunikacija, neorealizam.

*milenasretic@gmail.com

UTICAJ DRUŠTVENO-POLITIČKE REALNOSTI U PROZI DRAGOSLAVA MIHAILOVIĆA

Dragoslav Mihailović je pričajući o svom književnom stvaralaštvu lični doživljaj stvarnosti okarakterisao kao podsticaj za pisanje (Mihailović, 2010, str. 47). Opšte mišljenje proučavalaca proznih ostvarenja ovog pisca, a koje iznosi Petar Džadžić, jeste da je reč o delima koja su refleks neposrednog života i koja sa punom moralnom i estetskom odgovornošću usmeravaju svoja ogledala ka reci tekućih zbivanja i prisutnih ljudskih sudbina (Džadžić, 1976, str. 147).

Utisku verodostojnosti doprinosi umnogome i, kako Jovan Deretić (1987, str. 318) ističe, upotreba gradskog argoa i dijalekatskog govora koji ima dublju i osmišljeniju funkciju: preobražavanje „niskog“ i „vulgarnog“ u potresne poetske simbole. Predrag Palavestra (1972, str. 316) je istakao da je Mihailović realističkoj prozi udahnuo novu snagu i da joj je uz zadržavanje prirodnih pretpostavki realističkog postupka vratio i veru u mogućnost stvaralačkog preobražavanja i otvorio joj perspektivu tragične stilizacije životnih istina.

Zajednička karakteristika svih triju romana – *Petrijin venac*, *Treće proleće* i *Kad su cvetale tikve* – o kojima će na sledećim stranama biti reči, jeste hronotopsko određenje u koje su postavljeni likovi. Sudbine Ljube, Svete i Petrije, ali i ostalih likova koje pronalazimo u ovim romanima, usko su vezane za naše podneblje u određenom društvenopolitičkom periodu (Drugi svetski rat i uspostavljanje komunističke vlasti). Uobličavanje istinitosti i utiska verodostojnosti postojanja likova u konkretizovanom vremenu i prostoru jeste i odjek istorijskih događaja i način na koji se oni provlače u životima individue. Postupak transcencije istorije i u okviru romaneskne strukture uviđamo i u ranijim delima nacionalne književnosti, a Danica i Ana Andrejević su ovu pojavu posebno istakle u interpretaciji proze Miloša Crnjanskog (Andrejević i Andrejević, 2014, str. 7). U Mihailovićevim romanima istorijske činjenice su inkorporirane aktuelizovanjem fenomena Golog otoka (sukoba između pristalica Staljina i Tita), epidemije varirole vere 1972. godine i građenja pruga. Iako je u *Petrijinom vencu* priča o Golom Otoku lokalizovana u mestu Dobra Sreća, poznato je da je ovaj sindrom vladao u celoj tadašnjoj državi. Identični nazivi mesta, ulica i objekata predstavljaju još jedan oblik poetskog postupka ostvarivanja verodostojnosti postojanja likova. Ljuba navodi mesta igranki koja su zaista u to vreme bila popularna – *Lola*, *Zvezdara*, *Božidarac* kod Kalenića, *Zvezdino* košarkaško igralište na Kalemegdanu, Sveta juri Bulevarom revolucije, Terazijama i Knez-Mihailovom, Draganče će Ljubi u izveštaju o Apaševom napastvovanju Dušice izneti trasu ulica koje zaista postoje, a Petrija će opisati nalazanje vojne bolnice u koju ju je uputio policajac na železničkoj stanici aludirajući na put današnjom Nemanjinom do Ulice generala Ždanova (današnja Resavska), gde je sedamdesetih godina dvadesetog veka bila smeštena VMA. Prikazani

postupak hronotopizacije ovakvog vida konstituisanja romana u skladu je sa tumačenjem Ralfa Elisona da

bez obzira na njegova umetnička ostvarenja, [roman] postoji kao oblik komunikacije. [...] Slično svim proznim oblicima umetnosti, roman ostvaruje komunikaciju kroz poznato iskustvo koje je zajedničko jednom narodu, društvu ili naciji (roman je obavijen pojmom nacije). Ako uopšte ostvaruje univerzalnost, čini to nagomilavanjem vizija stvarnosti i njihovog raspoređivanja u obrasce opšteg značenja. [...] Prema tome, romansijer i njegov najprijemčiviji čitalac (u suštini veoma neophodan saradnik koji učestvuje u prenošenju umetničke fikcije u život) moraju deliti kompleks ideja – koje se odnose na stvarnost, nužnost, mogućnost, slobodu, ličnost i vrednost – i kompleks osećanja kako racionalnih tako i iracionalnih, koji su plod specifičnih uslova njihovog zajedničkog društva. (1979, str. 416)

Po umetničkoj postavci likova romana u realnom prostoru i oslikavanju tragičnosti čovekove sudbine u modernom dobu koncepcija ovih romana slična je romanima poput *Čedomira Ilića* Milutina Uskokovića, *Hodočašća Arsenija Njegovana* Borislava Pekića, *Upotrebe čoveka* Aleksandra Tišme i drugim proznim ostvarenjima pisaca u nacionalnoj književnosti tokom XX veka. Prema Elisonovom objašnjenju, komunikaciju možemo predstaviti kao obraćanje znanju stečenom putem praktičnog iskustva ili književnosti, ako predstavi stvarnost (Elison, 1979, str. 416). Na ovaj način, uspešnu komunikaciju u odnosu sa čitalačkom publikom, odnosno recipijentima, u relaciji sa književnim delima ovog pisca afirmiše i afinitet pozorišne i filmske publike prema dramatizaciji i ekranizaciji po motivima predočenim u romanima o kojima je reč u ovom radu (televizijska serija i film *Petrijin venac*, predstava *Kad su cvetale tikve* i dr.), kao i aktuelizacija motiva destruktivnosti totalitarnog režima i progonstva neistomišljenika prisutna u dramaturgiji i kinemotografiji u drugoj polovini prošlog veka, oličena u predstavi i filmu *Profesionalac* po scenariju Dušana Kovačevića, filmu *Balkanski špijun* (analogija između postavke glavnih likova Ilije Čvorovića i Svete Petronijevića u povratnom odnosu progonstva – oni uhode druge, a ujedno su i predmet uhođenja – koji dovodi do unutrašnjeg rastrojstva i time uništava i ostale aspekte života, kao i analogija glavnog lika sa psom u završnici), zatim u ostvarenju Emira Kusturice *Otac na službenom putu* i dr.

Univerzalnost Mihailovićeve proze ogleda se u sudbinskoj determinisanosti života likova. Ljubiša Jeremić (2007, str. 191) je „mihailovićevske“ ljude opisao kao marginalce koji uprkos tome što čine sve najbolje bivaju izloženi stradanjima, a opet poseduju veoma razvijenu svest o etičkim vrednostima. Može se reći da se načinom na koji su predstavljeni protagonisti u završnici romana ilustruje i autorov filozofski pogled

UTICAJ DRUŠTVENO-POLITIČKE REALNOSTI U PROZI DRAGOSLAVA MIHAILOVIĆA

na svet. Iako su životi svih glavnih likova ispunjeni patnjom, izazvanom direktnim ili indirektnim uticajem, Petrija i Ljuba svoj put nastavljaju, dok će Sveta biti zaustavljen. Poslednjim pasusom romana *Petrijin venac* u kojem se iskazuje Petrijino razmišljanje o tome da treba da nahrani životinje kod kuće – „Ne smem ja nji da zaboravim“ (Mihailović, 2004b, str. 412) – predočava se njen usud da čitavog života brine o drugima (negovaće Misinog brata kad se razboleo, potom i Misu, spasiti Milijanin život ugrožen Poleksijinom nadrimedicinom, brinuti o rođaci Zori, potom o psu Stanislavu), dok će se Ljuba na kraju romana ispovediti da „i kad stoji i kad hoda, i kad se smeje i kad spava“ (Mihailović, 2004a, str. 135) tuguje za svojim Dušanovcem, te će njegov lik biti protkan u užem smislu motivom nostalgije, a u širem motivom stranca, odnosno, nepripadnosti.

Slobodan Vladušić ukazao je na značaj kružne kompozicije u romanu *Kad su cvetale tikve*: prvobitna odlučnost Ljube Šampiona, ispoljena u stavu da se neće vratiti, sada je zamenjena žalopojkom za Dušanovcem (2017, str.184). Prema tumačenju Jelene Jovanović, upravo prva rečenica u negaciji čini motivacioni čvor fabularnog niza romana pomoću koga pisac gradi strukturalno jedinstvo priče(2013, str. 195).

Razlog što se ovi romani ne završavaju smrću glavnih junaka nije samo u opravdanosti izbora forme pripovedanja u prvom licu, kako bi nam mogli kazati svoju priču, već i u tome što uprkos nenaklonjenosti sudbinskih okolnosti oni istrajavaju u svojoj borbi za život ne pokleknuvši pred porivom da postanu okrutni poput onih koji su inicijatori njihove tragičnosti (opravdanje Ljubinog ubistva Apaša obavijeno je iracionalnošću, Apaševom destruktivnošću i odsustvom zakonske pravde u romanu, a Petrija se ne sveti svekrvama), čime se iskazujene samo tragička nego istovremeno i vitalistička vizija života (Nedić, 2010, str. 97) kojom odiše stvarstvo ovog pisca. Konstituisanjem romana *Treće proleće* u formi pripovedanja u 3. licu uz tačku gledišta uslovljenu percepcijom glavnog lika iskazuje se i još jedan metafizički sloj, koji je iskazan i smrću Apaša u romanu *Kad su cvetale tikve*, a to je da je, zbog svoje prirode, zlo oličeno u destruktivnosti i manifestaciji nasilja determinisano da nestane, i to samorazaranjem. Ovo stanovište bi se moglo projektovati i na posmatranje geneze nastanka romana. S obzirom na to da je pripovetka „Treće proleće Svete Petronijevića“ objavljena 1982. godine izavršava se Svetinim odlaskom iz Čuprije, moguće je da je autor u tom vremenskom periodu još uvek smatrao da postoji nada za karaktere oličene u glavnom liku. Međutim, u romanu objavljenom dvadeset godina kasnije, u kojem se slika realnog života fikcijom projektuje na nastavak pripovetke u svetu romana u manifestaciji istog duha samo u drugačijim okolnostima, autor izražava neumitnost propasti takve ideologije i njenih protagonista. Lik konstituisan poput Svete imao je šansu da se spasi, ali nastavljanje ponašanja u istom udbaškom maniru, samo u drugačijim okolnostima, uslovljelo je nužnost njegovog propadanja.

Još jedna od osobina koje postižu uspešnu komunikaciju Mihailovićevih romana sa čitalačkom publikom jeste kompleks ideja karakterističan za našu sredinu oličen u likovima kao što su vračara Ana i nadribabica Poleksija, zatim prihvatanju opštenja sa mrtvima putem snova kao nečeg prirodnog (Petrija će čak i pomisliti da je Misa ljut pošto joj duže vreme nakon smrti nije dolazio u san), predskazanju i anticipaciji smrti (fiziološko osećanje skorašnjeg umiranja (Ljuba će primetiti Andrine bele ruke, Sveta će osetiti drhtavicu), Misino „doteravanje“, lavež pasa u *Petrijinom vencu* i *Trećem proleću*, lomljenje nameštaja u *Petrijinom vencu*, san u kojem se ukazuje Misina nesreća sa nogom), sinkretizmu hrišćanskih i magijskih elemenata (ogrešenje Petrije o sv. Vrača radom na njegov praznik i iskupljenje odlaskom i u crkvu i kod vračare). Lidija Delić je ukazala na specifični tradicionalni kolorit kome doprinosi prisustvo (pseudo)basmu/bajalica (2008, str. 344). U svim trima romanima prisutan je kritički odnos prema protagonistima totalitarnog režima (policajac Sulja u *Kad su cvetale tikve*, Sveta i Marić u *Trećem proleću*, scena rušenja Ljubišine kafane u *Petrijinom vencu* i dr.).

Prema rečima Petra Džadžića,

Mihailović daje prikaz elementarnog života u kome osećamo filmski postupak, u kome nam se otkrivaju stav, živa, autentična reč junaka [...] Postupkom koji potiskuje autora [...] i specifičnošću ambijentacije, Mihailović spada u pisce koje savremeni teoretičari književnosti nazivaju novim realistima, ili neorealistima. (1976, str. 150)

Pored ostalih, i romanima o kojima je u ovom radu reč, oblikovanjem likova kao običnih ljudi a ne istorijskih ličnosti, prikazom njihovih slabosti i vrlina, uz naturalističke primese (erotizam u ljubavnom odnosu Mire i Svete, opis Misinog leša, Ljubini opisi povreda tokom mečeva, prostor u kojem obitavaju i sl.), Mihailović potvrđuje da je pisac stvarnosne ili kritičke proze (Nedić, 2010, str. 90). Imena likova upravo su jedan od poetskih postupaka u iskazivanju osobenosti lika. Antagonizam između udbaškog nasilničkog ponašanja i nesigurnosti u relaciji sa ženama koje u njemu pobuđuju osećanja (što se predočava i u sukobu njegove sanjalačke prirode i agresivnog ponašanja koje iskazuje prema ispitanicima) simbolično se oslikava i u Svetinom nadimku Ruski. Ovaj nadimak junak dobija zbog svog izgleda u detinjstvu – „mlečne kože, naburenih usana i slamastih, gotovo belih živih vlasí“ (Mihailović, 2002, str. 70). Autorskim komentarom da će ga u prestonici izgubiti i iskazivanjem animoziteta glavnog lika prema ovom nadimku, predočenog putem doživljenog govora „Mrzeo je taj svoj izraz“ (Mihailović, 2002, str. 70), izražava se potreba glavnog lika da pobjegne od svog identiteta koji je imao u Čupriji (premda će on stalno nesvesno isplivavati) manifestovana promenom načina govora, ali i njegovim „špijunskim“ metodama (telefoniranje sa Mirom, malverzacije oko suđenja i dr.). Nadimci Ljube

UTICAJ DRUŠTVENO-POLITIČKE REALNOSTI U PROZI DRAGOSLAVA MIHAILOVIĆA

Sretenovića takođe su u poetskom saglasju sa osobinama ovog lika. Antagonizam Šampion – Vrapče simbolično iskazuje i ambivalentnost njegove prirode –s jedne strane sujetu, ponos, jačinu da nastavi dalje, a s druge emotivnost (koja se iskazuje u poseti majci u bolnici i potonjoj skrhanosti, u reakciji nakon razgovora sa Apaševom majkom i dr.).

Prema stanovištu Gorana Korunovića, u romanu *Kad su cvetale tikve* vidno je da tragično tematsko-motivsko jezgro, umesto očuvanja sebi svojstvene nepatvorenosti, biva podložno uplivu motiva društveno-političkog porekla (Korunović, 2010, str.70). Ovu pojavu uviđamo i u druga dva romana koji su tema ovog rada.

Prema strukturalnom tipu, ova tri romana oblikovana su kao romani lika. Međutim, prisutni su različiti postupci izgradnje lika:

U svakom od tih različitih načina karakterizacije lik se može na početku romana pojaviti kao potpuna ličnost koja poslije iz situacije u situaciju očituje iste karakterne crte („statički lik“), ili se u toku romana, pod uticajem životnih situacija, može toliko mijenjati da je na kraju drukčiji nego na početku („dinamički lik“). (Lešić, 2008, str. 375)

Prisustvom reljefnog oblikovanja likova u Mihailovićevoj prozi utemeljuje se još jedna estetska vrednost. Ljubina metamorfoza iskazuje se u promeni načina igre, u drugačijem načinu života u vremenu u kojem pripoveda od onog o kome pripoveda (opozicija u ljubavnom životu), dok su emotivnost, motiv nepripadnosti (na Apaša će se sažaliti nakon tuče, iskazaće nerazumevanje i prema društvenopolitičkom duhu koji odiše Dušanovcem, ali i načinu razmišljanja okoline u Švedskoj), impulsivnost (iznenadne vožnje do Jugoslavije, odlazak iz Radničkog i sl.) i osoben način govora permanentni. Petrija će iznenaditi vređanjem prve svekrve nakon poraćanja u štali, što će i sama istaći („Nisam nikad ni pomislila da ću da smem to da joj kažem. Sad joj reko sve što mi na srce ležalo“ (Mihailović, 2004, str. 21)), a promenu doživljava i tokom boravka sa Ljubišom koji ju je naučio da se lepše oblači i da ravnopravno sa drugima komunicira, bez potčinjenosti, ali ono što će biti njene stalne osobine jesu snalažljivost i briga o drugima. U pogledu „špijuskog“ načina ponašanja i večite potrebe da bude drugačiji od svoje istinske prirode (nesigurnost u ljubavnim odnosima, potreba da i kada je besposlen odaje utisak zauzetosti i sl.) Sveta predstavlja odraz statičnosti, ali u pogledu geneze samospoznaje krivice, govora koji koristi, kasnijeg bogatstva (iako suprotno ideologiji koju predstavlja) naspram nekadašnjeg siromaštva, oličava svojstva „dinamičkog lika“.

Mihailović putem navedenih postupaka građenja likova, koji postoje u romanesknom svetu a istovremeno kao je reč o nekom iz čitaočevog neposrednog okruženja, ostvaruje komunikaciju s recipijentima. Inkorporacija društvenopolitičkih

okolnosti našeg podneblja u skladu je sa visokim stepenom verodostojnosti likova i radnje, što se oslikava u kompleksu ideja, specifičnom skazu, lokalitetima i autentičnim događajima. Dominantna poetička svojstva likova – stranac, izgnanstvo, otuđenost, neuklopljenost u sredinu, originalnost – čine Mihailovićeve protagoniste modernim junacima. Opisivanje stvarnih dešavanja iz neposredne istorije i postavljanje protagonistau realno vremene i prostor čine da sudbine i priče Mihailovićevih likova budu nalik na svedočanstva iz naše neposredne okoline. Takva refleksija umetničkog dela u spoznaji recipijenta u skladu je s poetskim oblikovanjem događaja koji su u svesti kolektivnog duha nacije, s posebnim osvrtom na pojedinačne sudbine savremenika. Neorealizam i kritizizam savremenog doba uz univerzalnost tema i književnoumetničkih načela Mihailovićevu prozu postavljaju među značajna ostvarenja naše književnosti.

LITERATURA

Andrejević, D. i Andrejević, A. (2014). Metaistorijska projekcija rata Miloša Crnjanskog. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini XLIV* (3), 3–17. Dostupno preko: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-3293/2014/0354-32931403003A.pdf>

Delić, L. (2008). Petrija – na dvostrukoj periferiji. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 56 (2), 341–351. str. Dostupno preko: http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/knjizevnost_56-2.pdf

Deretić, J. (1987). *Kratka istorija srpske književnosti*. Beograd: BIGZ.

Džadžić, P. (1976). *Iz dana u dan II*. Beograd: Rad.

Elison, R. (1979). Društvo, moralnost i roman. U: M. Solar (ur.), *Moderna teorija romana*. Beograd: Nolit.

Jeremić, Lj. (2007). *O srpskim piscima*. Beograd: SKZ.

Jovanović, J. (2013). Pripovedač-lik: Ljuba Šampion u romanu *Kad su cvetale tikve*. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 61 (1), 193–209. Dostupno preko: http://www.maticasrpska.org.rs/wordpress/assets/Knjizevnost-61_I-papir-5.pdf

Korunović, G. (2010). Slika stranca u romanu *Kad su cvetale tikve* Dragoslava Mihailovića. *Književnost i jezik* LVII (1–2), 59–72. Dostupno preko: <http://www.fil.bg.ac.rs/wp-content/uploads/izdavastvo/serijske-publikacije/kij/Knjizevnost%20i%20jezik%201-2%202010.pdf>

UTICAJ DRUŠTVENO-POLITIČKE REALNOSTI U PROZI DRAGOSLAVA MIHAILOVIĆA

- Lešić, Z. (2008). *Teorija književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Mihailović, D. (2002). *Treće proleće*. Beograd: Biblioteka Dragoslava Mihailovića.
- Mihailović, D. (2004a). *Kad su cvetale tikve*. Beograd: Biblioteka Dragoslava Mihailovića.
- Mihailović, D. (2004b). *Petrijin venac*. Beograd: Biblioteka Novosti.
- Mihailović, D. (2010). Više sam voleo da slušam nego da pripovedam, razgovor Dragoslava Mihailovića sa dr Robertom Hodelom. U: M. Pantić (ur.), *Put po neprohodi* (41–64). Beograd: Biblioteka grada Beograda.
- Nedić, M. (2010). Skica za portret Dragoslava Mihailovića. U: M. Pantić (ur.), *Put po neprohodi* (89–98). Beograd: Biblioteka grada Beograda.
- Palavestra, P. (1972). *Posleratna srpska književnost 1945–1970*. Beograd: Prosveta.
- Vladušić, S. (2017). Elementi epskog sveta u romanu *Kad su cvetale tikve* Dragoslava Mihailovića. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 65 (1), 175–186. Dostupno preko: http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/ZMSKJ_65_1.pdf

MILENA M. SRETIĆ

NEDA Z. NIKOLIĆ

**INFLUENCE OF SOCIO-POLITICAL CIRCUMSTANCES IN THE PROSE
OF DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ**

Summary: By using representative examples from Dragoslav Mihailović's novels *Petrijin venac*, *Treće proleće* and *Kad su cvetale tikve* and interpreting their narrative processes, extratextual elements and correlations, the paper aims to explore the aesthetic function of the socio-political circumstances transposed into the artistic world of the novels. It is through these peculiarities of Mihajlović's writings and the employment of the principles of non-fiction and neorealism that communication with the reader is established. In this way, referencing real localities, languages, ideas and historic events performs its poetic function.

Key words: prose, novel, communication, neorealism.

Datum prijema: 31.8.2019.

Datum ispravki: 5.11.2019.

Datum odobrenja: 10.12.2019.